

ŞEYH YÂKÛP AFVÎ EFENDİ VE RİVÂYET TEFSİRİ AÇISINDAN: *NETİCETÜ’T-TEFÂSİR*¹

Zeliha BERK²

ÖZET

Başından sonuna kadar yalnızca tek bir konuyu ihtivâ etmesi sûretiyle, Kur’ân’ı Kerim’in diğer sûreleri arasında farklı bir kategoride konumlandırılan Yûsuf Sûresi, muhtevasından ötürü Kur’ân’ı Kerim’in ifadesi ile “Ahşenü’l-kasas” (kıssaların en güzeli) (Yûsuf, 12/3) olarak tavsif edilmiştir. Yûsuf Sûresi, tefsir tarihinin klasik döneminden günümüze kadar tüm tefsir çalışmalarında yer almasının yanı sıra, içerdği âyet sayısı dikkate alındığında (kısa sûrelerden farklı olarak) üzerinde müstakil çalışma yapılan birkaç Kur’an suresinden biri olmuştur. *Neticetü’t-tefâsir* Yâkub el-Afvî el-Celvetî’nin (ö. 1149/1736) kaleme aldığı ve Yûsuf Sûresi’nin tefsirine hasrettiği çalışmasıdır. Eser genel olarak Arapça kaleme alınmış olmakla birlikte, Tıbyân Tefsiri’nden Osmanlıca Türkçesi ile çok sayıda nakiller yapılmıştır. Nesih hatla yazılmış nüsha, görebildiğimiz kadarı ile müellifin en iyi çalışılmış eseridir. Makalemizde, önce müellif hakkında bilgi verildikten sonra, bu güzide eserin dikkatimizi çeken bazı özelliklerinden dolayı rivâyet yönü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yâkub Afvî, Tefsir, Yûsuf Sûresi, Osmanlı Müfessirleri.

ŞHEIKH YAQOUB al-AFWI EFFENDI AND FROM PERSPECTIVE OF QUORAN’S TRANSFERRAL COMMENT: NATICAT AL –TEFÂSER

ABSTRACT

Surah Yousef is categorized in a different class among other surahs of the Holy Quran for comprising only one subject from beginning to end and is described as “The Best of Stories” in the Quran’s own words (Yousef, 12/3) due to its content. In addition to appearing in all of interpretations since the classical interpretation period, Surah Yousef has always been one of the few Quran Surahs that was studied separately when considered the number of verses included (unlike short surahs). Naticat al-Tafaser is the work of Yaqoub al-Afwi al-Jalwati (d. 1149/1736) that is devoted to Surah Yousef. Apart from being written in mostly Arabic, the book quotes many times from Tafsir Tibyan in Ottoman Turkish. The copy that is written in naskh script, is seemingly the best studied work of the author. In this article, after giving information about the author, we tried to reflect the narrative part of this unique work due to some of its salient features.

Keywords: Yaqoub al-Afwi, Tafsir, Surah Yousef, Ottoman Glossators.

¹ Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Sakarya Üniversitesi SBE, (Sakarya, Adapazarı İlçe Müftülüğü Kur’ân Kursu Öğreticisi, zelihaber54@gmail.com)

GİRİŞ

Altı asırlık tarihi ile Osmanlı Devleti, üzerinde çalışılması gereken aklî ve naklî ilimlere ait çok zengin bir kültür mirasına sahiptir. Buna rağmen, bu alanda yapılan çalışmalar yeterli düzeye ulaşamamıştır. Son zamanlarda üniversiteler ile farklı kurum ve kuruluşlar bünyesinde oluşturulan birimlerin çalışmaları ümit vericidir.

Yapılan taramalarda tespit edilen Osmanlı müfessir ve tefsirlerini ele alan Ziya Demir'e ait³ çalışma XVI. asra kadar ki dönemi içermektedir. Ardından Muhammed Abay'ın⁴ yüksek lisans tezi ile Suat Mertoğlu'nun⁵ doktora tezi bu alandaki akademik çalışmalardandır. Ayrıca İshak Doğan⁶, Mustafa Öztürk⁷ ve Mehmet Akif Alpaydın'ın⁸ kitapları ile Muhammed Abay⁹, Süleyman Ateş¹⁰ ile Hidayet Aydar'ın¹¹ makaleleri ve Ekrem Gülşen'in¹² de ağırlıklı olarak Osmanlı Dönemi Bosnalı Müfessirler üzerine kaleme aldığı makaleler dönemi aydınlatma çabalarıdır¹³.

Yukarıda zikredilen çalışmalara ilave olarak XVII. ve XVIII. asır Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Gerileme Dönemlerine şahitlik yapmış olan Şeyh Yâkûp Afvî Efendi'nin hayatı ve en iyi korunmuş eseri olarak belirtilen *Netîcetü't Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf*, üzerinde çalışma yapılacaktır. Böylelikle Osmanlı'nın bu dönemine ait boşluğu doldurma noktasında katkı sağlanacaktır. Biliyoruz ki kütüphanelerimizde daha nice yazma eserler gün yüzüne çıkarılıp üzerinde çalışmalar yapılmayı beklemektedir.

1. Yâkûp Afvî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Bu bölümde Yâkûp Afvî'yi tanıyabilmek ve fikir dünyasını daha iyi kavrayabilmek için onun hayatı, yaşadığı dönem ve biyografisi aktarılacaktır.

1.1. Yaşadığı Dönem

Müellifimiz Yâkûp Afvî'nin biyografisinden önce, yaşamış olduğu XVII. ve XVIII. asrın siyasî ve sosyal durumu ile ilmî yapısından kısaca bahsedilecektir. Bu şekilde onun hayatının, almış olduğu eğitim ile ilmî faaliyetlerinin ve bu faaliyetlerle birlikte ortaya çıkan eserinin objektif ve doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır.

1.1.1. Siyasî Durum

Şeyh Afvî, Osmanlı Devleti'nin en hareketli döneminde yaşamıştır. Öyle ki yaşadığı 1089-1149 (1678-1736) tarihleri arasında on hükümdar tahta çıkmış yine onlarca sadrazam

³ Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları- Kuruluşundan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar, (doktora tezi, İstanbul 1994), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴ Osmanlı Dönemi Müfessirleri (yüksek lisans tezi, Bursa 1992), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵ Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı- Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi örneği 1908-1914 (doktora tezi, İstanbul 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁶ Osmanlı Müfessirleri, İstanbul 2011.

⁷ Osmanlı Tefsir Mirası, İstanbul 2015.

⁸ Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği, İstanbul 2016.

⁹ "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", Dîvân İlmî Araştırmalar, sy. 6 (İstanbul 1999/1), s. 249-303.

¹⁰ "Osmanlı Müfessirleri", Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c. VIII, s. 143-162.

¹¹ "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları", Yeni Türkiye, 2000/3, s. 535-550

¹² "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/2, cilt: XII, sayı: 22, s. 161-188; "Osmanlı Dönemi Bosnalı Bazı Müfessirler Üzerine -I (1463-1878)", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Journal of Divinity Faculty of Çanakkale Onsekiz Mart University, 2017, sayı: 10, s. 25-51; "Osmanlı Dönemi Hâşîye Yazan Bosnalı Bazı Müfessirler Üzerine-II (1463-1878)", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2017, cilt: V, sayı: 3, s. 141-154; "İbrâhim Mostârî'nin 'Envârü't-Tenzîl' Dîbâcesi Hâşîyesi", EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler, 2017, cilt: XXI, sayı: 71, s. 83-106.

¹³ İsimlerini verdiklerimizin yanında diğer çalışmalar için bkz. Öztürk, Mustafa, Osmanlı Tefsir Mirası, 8-14.

göreve gelmiştir. Hükümdarların sırasıyla, 1V. Mehmet (1648-1678), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmet (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmet (1703-1730) ve I. Mahmut (1730-1754) olduğunu görmekteyiz. 18. yüzyılın diğer Osmanlı padişahları ise III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774), I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim'dir (1789-1807).¹⁴

Devleti Âliye 1645 yılında başlayan ve 24 yıl süren Girit Seferi ile ekonomik ve psikolojik birtakım sorunlara açık hale gelmiştir. Padişahların küçük yaşta tahta geçmeleri ve devleti yönetecek ehliyeteye sahip olmamaları devlet yönetiminde birtakım boşlukları beraberinde getirmiştir. Bu sıkıntılı dönemde sadrazamlık görevini 35 yıl boyunca Köprülü ailesi üstlenmiştir. Ancak 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması büyük toprak kayıplarını beraberinde getirmiştir. Bundan sonra gösterilen çabalar, Osmanlı Devleti'nin Gerileme Dönemine girmesine engel olamamış, devlet Rusya, İran ve Venedik'in askerî, siyasî ve iktisadî ablukasına girmiştir.¹⁵

1.1.2. Sosyal Durum

XVII. yüzyıl sonlarındaki, büyük toprak kayıplarıyla meydana gelen vergi gelirlerindeki düşüş, hazineyi olumsuz etkilemekteydi. Devletin içinde bulunduğu malî sıkıntıları halk üzerindeki vergi yükünü artırarak gidermeye çalıştığını, fakat bu uygulamaların da köylülerin çift-bozanlık yaparak köylerden şehirlere göçünü başlattığını görüyoruz. Yine kapıkulları ve yeniçeri ocağında yapılan düzenlemeler ile beklenen olumlu etki yerine, eşkıyalık ve isyanlarda artış meydana gelmiştir. Çıkan Celâli İsyanlarını da bu gruplardaki kişiler oluşturmıştır.¹⁶

Siyasî açıdan sıkıntılı bir dönemden geçen Osmanlı Devleti, 1718 Lâle Devri ile sosyal açılımlar göstermeye başlamışsa da 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona ermiştir.¹⁷

1.1.3. İlmî Durum

Modernleşmeye geçiş çalışmalarının yapıldığı XVII. asır sonlarında, tercüme faaliyetlerinin hız kazandığını görüyoruz. 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın (ö: 1158/1744) öncülüğünde kurulan matbaa ile de kitap basımlarının yapılması kültürel alanda hareketlenmeleri meydana getirmiştir.

Nitekim bu dönemde matematik alanında yapılan çalışmalara, logaritma cetvelinin ilk kez Halifezâde İsmail Efendi tarafından Türkçe çevirisi, İsmail Gelenbevi'nin "*Hisâbu'l-Küsûru*" ile "*Adlâ-i Müsellesât*" adlı eseri örnek verilebilir. Ayrıca Tıp ve Astronomi alanında, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "*A'mâl-i Felekiyye*" ve oğlu İsmail Fehmi Efendi'nin "*Mi'yâr-ı Evkât*" adlı çalışmaları¹⁸ ile Ayaşlı Şifâî'nin yenidoğan çocukların beslenme ve tedavileri konusundaki çalışmalarının yanında Ömer Şifâî'nin "*Minhâcu's-Şifâî*" adlı eseri dikkat çekmektedir.¹⁹

Osmanlı toplumunda Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmek, temel dini eğitimin en önemli kısmını teşkil etmekteydi. Tefsir ilmi ise, bu tahsilin zirve noktası olarak görülmekte, hatta medreselerde bu meşguliyetin bazı tefsir kitaplarını ezberlemeye kadar vardığı

¹⁴ XVII. ve XVIII. yüzyıldaki padişahlar ve dönemlerine ait geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, 4; DİA ilgili maddeleri.

¹⁵ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, 4/1:315; Türkiye tarihi, 3: 31-45, İstanbul 1997, Metin Kunt- Sina Akşin- Suraiya Faroqhi-Zafer Toprak-Hüseyin G.Yurdaydın-Ayla Ödekan.

¹⁶ Mehmet Öz, "Osmanlılar" DİA, İstanbul 2007, 33:532-538

¹⁷ Uzunçarşılı, 4/1:166-167.

¹⁸ Yurdaydın, 308-309.

¹⁹ A. Adnan, Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1982, 176.

bilinmektedir. Yine bu dönemde, halkın Kur'an ve tefsirle buluşması yazılı ve sözlü tefsir faaliyetleri şeklinde iki koldan yürütülmekteydi. Bu çerçevede bir taraftan cami ve tekkelerde, diğer taraftan saray ve medreselerde olmak üzere farklı mekânlarda yüz yüze tefsir dersleri de bulunmaktaydı.

Ancak XVII. yüzyıldan itibaren medreselerde bozulmanın başladığı görülmektedir. Bu bozulmada, eğitim müesseselerinde görev alacak hocaların seçilmesi ve yükseltilmesinde adam kayırmacılığın ön plana çıkıp, liyakatin ve adaletin esas alınmaması önemli rol oynamıştır. Yine bu dönemde, felsefenin din dışı gösterilip aklı ilimlere karşı ilgisiz kalınması neticesinde oluşan zihnî daralmalar, ülkeyi Avrupa karşısında geri kalmışlık düzeyine sürüklemiştir.²⁰

XVIII. yüzyıldan itibaren ilk defa, batının askerî üstünlüğü kabul edilmek zorunda kalınmış, ardından eğitim kurumlarının her birinde yenilik hareketleri başlatılmıştır. Özellikle II. Mahmud döneminde askeri ve sivil eğitim kurumlarında ciddi yeniliklere gidilmiştir.²¹

Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı topraklarında, medrese ve tekkeler eğitim sürecinde beraber rol oynamışlardır. Bu beraberlik çoğu zaman karşılıklı anlayış içinde olmakla birlikte zaman zaman sorunların çıkması da engellenememiştir.

1.1.4. Tasavvufî Hayat

Tasavvuf, "İslâmın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derûnî hayat tarzıdır".²²

Tasavvuf, Anadolu topraklarına Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce Bektâşilik ile girmiştir. 1426 yılında da II. Murad'ın girişimleri ile Edirne'de ilk mevlevîhâne açılarak Osmanlı topraklarında Mevlevîliğin temelleri atılmıştır.²³

Osmanlı sosyal tarihinde oldukça geniş yer tutan tasavvuf, devletin en üst kademesinden en alt kademesine kadar her kesimde etkisini göstermiştir. Sûfîler öncelikle hükümdar ve devlet yetkililerine nasihat etmeyi görev bilmekteydiler. Zira tasavvuf kültüründe, bir sultana nasihat etmek bin müridi irşad etmekten evlâ görülmekteydi. Bu minvalde, padişahlar şeyhlerden saray imamlığı, vaizlik ve huzur derslerine katılmaları konusunda ricada bulunurlardı. Tekkeler aynı zamanda halkın manevî eğitimi ile ilgilenirken aşevi, hastane, kütüphane ve barınma işlevi de görerek halk üzerindeki etkilerini arttırmaktaydılar.²⁴

Farklı tarikat şeyhleri birbiri ile irtibat halinde bulunurlar, müridlerinin farklı hallerine muttali olduklarında, onları başka şeyh efendilere yollarlardı. Aralarında genel itibari ile sevgi ve saygıyı muhafaza ederlerdi. Bunun en güzel örneğini Şeyh Galip ile Esrar Dede arasında görmekteyiz. Ancak zaman zaman postnişlik ve vakıf gelirleri mevzuunda aralarında anlaşmazlıklar da olmuştur.²⁵

Netice itibarî ile tasavvufun halk ve devlet nezdinde değerli olduğu devirde yaşayan Şeyh Yâkûp Afvî Efendi yaşadığı dönemin tasavvufî geleneğini bizzat tecrübe etmiş ve bunu da eserlerine yansıtmıştır.

²⁰ Muhammet Yelten, "Osmanlılar", DİA, (İstanbul 2007), 33:566.

²¹ Yelten, 33:356.

²² Öngören, Reşat, "Tasavvuf", DİA, (İstanbul 2011), 40: 119.

²³ Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar, İstanbul 2011, 95-96.

²⁴ Ocak, Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar, 95-96.

²⁵ Ocak, 96.

Afvî, XVII. ve XVIII. yüzyıllarında Osmanlı topraklarında Halvetîlik, Nakşibendîlik, Mevlevîlik, Kâdirîlik, Celvetîlik, Bektaşîlik, Bayrâmîlik, Sâdîlik, Rifâîlik ve Bedevîlik gibi tarikatların revaçta olduğu dönemde yaşamıştır.

1.1.1.1. Hayatı

Şeyh Yâkûp Afvî'nin hayatına dair kaynaklarda sınırlı miktarda bilgi bulunmaktadır. Ramazan Muslu'nun müellifin mensubu bulunduğu Celvetiye Tarîkatı ile ilgili bilginin de yer verildiği “*Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*” adlı eserinde, Afvî'nin hayatı ve eserlerinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte Ahmet Ateşyürek'in Yâkûp Afvî ve eserleri hakkında basılmamış yüksek lisans tezi vardır.

Tam adı Şeyh Ya'kûb ibn. Şeyh Mustafa Celvetî'dir.²⁶ Afvî'nin babası Selâmi şeyhlerinden Fenâyî Mustafa Efendi (ö:1115/1703-03)' dir. Mustafa Efendi tasavvuf ile ilgilenmediği yıllarda Yeniçeri Ocağında odabaşılık yaptığı için “*Odabaşı Şeyhi*” olarak tanınmıştır. Şair bir mürşittir.²⁷

“Damat” ve “Uzvî” lâkabları²⁸ ile meşhur olan Afvî Efendi, İstanbul Topkapı'da dünyaya gelmiştir. Celvetî Tarîkatı Hüdâyî Âsitânesi postnişlerinden olması hasebiyle “Celvetî”, tarikatının Selâmiyye kolundan olması dolayısıyla da “es- Selâmiyye” lâkabıyla tanınmaktadır.

Afvî, 1149/1736 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve İnâdiye'de Karaca Ahmet mezarlığında annesinin yanına defnedilmiştir. Müellifimizin 15661 numaralı kabir şahidesinde şu ibretli kitâbe bulunmaktadır:

*Celvetî Mahmud Efendi'ye halîfe idi bu
Lezzet-i dünyâda kat'â eylemezdi ârzû
Giceler kâim, günî savm üzre geçdi nice yıl
Hak budur kim râh-ı takvâda iderdi cüst ü cû
Mürt-i rûhu Cennet-i firdevs içinde ola şâd
Sebz-i bâğ-ı gülşen-i Adn ide dâim sû-be-sû
Bir elif kâmet gidüb fevtinde târîhin didi
Kutb-i Hak Ya'kûb Efendi bezm [?] itdi Hakk'a Hû/
Sene 1149 fî Ramazan.²⁹*

1.3. Şeyh Yâkûp Afvî'nin İlmî Kişiliği ve Eserleri

Bu bölümde, Yâkûp Afvî'nin ilmi şahsiyeti ile kaleme aldığı kıymetli eserleri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

1.3.1. İlmî Kişiliği

Hanefî müellifi olduğu için kendisine “el- Hanefî”³⁰ denilen Avfî, ilk ilmî tahsilini babasından ve zamanının âlimlerinden büyük bir titizlikle aldığı bilinmektedir. Bilecikli

²⁶ Ya'kûb Afvî, Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf, Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa No.19, vr. 132a, İstanbul.

²⁷ Bursalı, Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, hazırlayan Mehmet Ali Yekta Saraç; editör Mustafa Çiçekler, Türkiye Bilimler Akademisi Ankara 2016, I:201; Muslu, Ramazan, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl), İstanbul 2004, 475.

²⁸ Muslu, 475.

²⁹ Adalet Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi,” İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No. 34, (2016): 45-114.

Şeyh Osman Efendi ile tanıştıktan sonra tarikata girmiş ve tasavvuf yolunda vazife almıştır. Afvî Efendi, Üsküdar Yeni Valide Sultan Camii ve Şeyhzâde Camilerinde vaaz ve nasihatlerle halkı irşad etmeye bir süre devam etmiş, şeyhinin vefâtı ile de Hüdâyî Âsîtanêsîn'de onbeşinci postnişin olarak vazife almıştır.³¹

Yâkûp Afvî'nin verdiği eserlere bakıldığında fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf alanında iyi bir eğitim aldığını, tefsir risâlesinde yararlandığı kaynaklar göz önüne alındığında da iyi derecede Arapça 'ya vâkıf olduğunu söyleyebiliriz.

Netice itibariyle Yâkûp Afvî, imkanları ölçüsünde ilmî tahsilini yapmış, insan yetiştirme adına hizmet içerikli vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve kıymetli eserler kaleme almıştır.

1.3.2. Eserleri

1.3.2.1. Vaazları

1- *Hediyetü'l-vü'âz fî nehci'l-itti'âz*³²: Müellif, vaizlere kendisinden bir hediye olmasını düşündüğü için kitaba bu adı verdiği belirtmektedir. Eseri, Hüdâyî Tekkesi'nde vaizlik görevini ifâ ettiği yıllarda muteber hadis ve tefsir eserlerinden istifade ederek yazmıştır. Yazma nüshası H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonundadır. Dili Arapçadır.³³

2- *Tuhfetü'l-vu'âz fî nehci'l-ittiâz*³⁴:

3- *Kenzü'l-vâizîn*³⁵: Müellifin vaaz ve nasihatlarının bir araya toplandığı diğer bir kitabıdır. Eserde kullanılan kaynakların sayısı dikkati calip bir şekilde fazladır. Şeyh Alâaddîn Efendi (ö:1165/1752)³⁶ tarafından müellif nüshasından çoğaltılarak Nâsûhi dergâhında uzun yıllar istifade edilmiştir. Dili Arapçadır.³⁷

1.3.2.2. Tasavvufa Dair Eserleri

4- *el-Vesîletü'l-uzmâ li Hazreti'n-Nebiyi'l-Müctebâ*³⁸: Rasûlullah (s.a.s.) Efendimizin hayatından bölümlerin aktarıldığı ve salavat getirmenin önemini anlatıldığı eserdir. Dili Arapçadır.³⁹

5- *el-Hâkkatü ale't-tecelliyât*⁴⁰: Abdülganî b. İsmâîl Nablusî'nin (ö: 1143/1731) Aziz Mahmut Hüdâyî Hazretlerinin *Tecelliyât*'ı üzerine yazdığı *Lem'an-ül-berk-in-necdî şerh-u tecelliyât-ı Mahmûd Efendi* adlı eserinin mukaddimesine müellifin yaptığı zeyllerdir. Bu eserin Selimağa Kütüphanesi Hüdâî koleksiyonuna ait katalogda kayıtlı *Lem'a-i Nuraniye fî Şerhi Kelimat-ı Hüdaiye* adlı eser ile aynı olduğu düşünülmektedir. Bursalı Mehmet Tâhir de

³⁰ Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-müellifin, Beyrut, ts.yay, IV, 252.

³¹ Ayvansarâyî, Hüseyin, Mecmuâ-i tevârih, (haz. F. Ç. Derin-Vahid Çabuk), İstanbul 1985, II:200; Ateş, Süleyman, İşâri Tefsir Okulu, Yeni, İstanbul 1974, 248.

³² Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 336,623.

³³ Bursalı, Osmanlı müellifleri, I, 202; Brockelmann, Carl, İslam milletleri ve devletleri tarihi II, 663; Kehhâle, Mu'cemü'l- müellifin: IV, 252; Afvî, Yâkûp Hediyetü'l-vü'âz, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 336, vr. 1 a- b, İstanbul.

³⁴ Bazı kaynaklarda ayrı bir eser olarak adı geçmekle birlikte "Hediyetü'l-vü'âz fî nehci'l-itti'âz" adı ile de tanınan eserinin diğer bilenen adıdır. bk. Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 336,623.

³⁵ Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

³⁶ Üsküdar Nâsûhi dergâhı postnişinlerinden

³⁷ Kehhâle, IV, 252.

³⁸ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, 746.

³⁹ Bursalı, I, 202;

⁴⁰ Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

Afvî'nin zikredilen eserinin Hüdâyî Âsitânesi kütüphanesinde olduğunu doğrulamaktadır. Dili Osmanlıcadır.⁴¹

6- *Hediyyetü's-sâlikîn*⁴²: Müellif, mensubu olduğu Celvetî tarikatı hakkında bilgi verip, usûl ve adâbını sistematik şekilde anlattığı eserdir. Arapça ve Osmanlıca nüshaları vardır.⁴³

1.3.2.3. Fıkha Dair Eseri

7- *Hülâsatü'l-beyân fî mezhebi'n-Nu'mân*: Afvî'nin Ebû Hanîfe'nin menkîbeleri ve mezhebinin bazı fikhî görüşlerine yer verdiği eserdir. Dili Arapçadır.⁴⁴

8- *el-Mefâtih*: Begavî'nin (ö:516/1122) *Mesâbihu's-sünne* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir. Dili Arapçadır.⁴⁵

1.3.2.4. Şiirleri

9- *Dîvânçe* ve *Bir Na't*: Bu eserlerin müellifin yazdığı beyitleri içerdiği söylenmektedir. Dili Osmanlıcadır.⁴⁶

1.3.2.5. Şerh Çalışması

10- *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-Hüdâiyye*: Müellifin *Netîcetü't-tefâsîr fî sûret-i Yûsuf* tan sonraki en çok itibar görüp korunan eseridir.

Üç bölümden oluşmuş bir eserdir. Birinci bölümde Allah Teâlâ'nın (c.c.) insanı “bilinmeyi murad” ettiği için yarattığını açıklamaktadır. İkinci bölümde ise varlık-âlem tasavvuru üzerinde durur. Üçüncü bölüm şerh bölümüdür, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin;

“Ezelden aşk ile biz yâne geldik

Muhabbet şem'ine pervâne geldik “ ile başlayan gazel-ilâhisini şerh etmiştir.⁴⁷

Yukarıda zikredilen eserlerin dışında *Hediyyetü'l-ihvân fî't- tasavvuf*,⁴⁸ adlı eserden de söz edilmektedir.

1.3.2.6. Tefsîre Dair Eseri

B- Netîcetü't-tefâsîr fî sûret-i Yûsuf:

Şeyh Afvî, *Netîcetü't-tefâsîr fî sûret-i Yûsuf*'u 1133 yılının muharrem ayında tamamlamıştır.⁴⁹ Müellifin en iyi korunmuş eseridir. Yazma ve matbu nüshaları mevcuttur. Ulaşabildiğimiz kütüphane kayıtlarındaki nüshaları şunlardır:

1- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, nr. 93

2- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı, nr. 195.

3- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, nr.15.

4- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 216.

⁴¹ Bursalı, I, 202;

⁴² Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

⁴³ Kehhâle, IV, 252; Mahmut Yücer, “Şeyh Yâkûb Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı”, Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005, II, 279-310;

⁴⁴ Bursalı, I, 202; Kehhâle, IV, 252; Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

⁴⁵ Bursalı, I, 202.

⁴⁶ Bursalı, I, 202.

⁴⁷ Çakır, 63-64.

⁴⁸ Kehhâle, IV, 252; Doğan, İshak, Osmanlı Müfessirleri (2011) İstanbul, 223.

⁴⁹ Yâkûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, Köprülü Yazma Eser Ktp. Hafız Ahmed Paşa, vr. 132a, İstanbul.

- 5- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Murad Buhari, nr. 44.
- 6- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, nr. 92.
- 7- *Netîcetü't-Tefâsîr*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Efendi, nr.8.
- 8- *Netîcetü't-Tefâsîr*, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi Eki, nr. 1329.
- 9- *Tefsiru Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı, nr. 207.
- 10- *Tefsiru Sûreti Yûsuf*, Köprülü, Ktp. Ahmed Paşa, (Müstensih müellif hattı) nr. 19/1.
- 11- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Edirne Selimiye Ktp. Selimiye. nr. 3111.
- 12- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. H. Hayri-Abd.Efendi, nr. 216.
- 13- *Tefsiru Ayet*, Süleymaniye Ktp. A. Tekelioğlu. nr. 786.

Bunların dışında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi demirbaş 00799/003145 numara da bir nüshası, İlmî Araştırmalar Çilehane Derneği Kütüphanesi demirbaş 17599 numarada ve şahıs maliki olarak mevcuttur.

Netîcetü't-tefâsîr fî sûret-i Yûsuf'un Kaynakları

H. Peygamber'den (s.a.s.) itibaren süren tefsir geleneğinin Osmanlı dönemine baktığımızda iki ana kaynak karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki, beyânî bilgi diğeri ise irfânî bilgidir.⁵⁰ Yâkub Afvî Efendi'nin kaleme aldığı eserde Osmanlıda ki beyânî bilgi kaynaklarının hemen hemen hepsinden istifade ettiğini görmekteyiz. Afvî'nin eserinin son kısmında adlarını zikrettiği kaynaklar şunlardır: Kâdî Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*'i, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *et-Tefsîrü'l-Kebîr*'i, Zemâhşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*ı, Necmeddin Neseî'nin (ö. 537/1142) *et-Teysîr fî't-Tefsîr*'i, Ebu'l-Leys'in (ö. 373/983) *Tefsîru'l-Uyûn*'u ve Mahmûd b. Ebü'l-Hasan Nîsâbü'rî'nin (ö. 553/1158) *Îcâzü'l-Beyân'an Me'âni'l-Kur'ân*'ından lüzum ettikçe alıntılar ve atıflar yapılmıştır.⁵¹

Afvî'nin iktibas yaparken sadece müellif ismini verip, kitapların isimlerinden bahsetmediği ya da kitap ismini verip, müellif ismini vermediği yerler de vardır. Bunlar; Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Ferrâ Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhîd*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Lübâbü'n-nukûl fî Esbâi'n-Nüzûl*, Seyhzâde Muhyiddin Kocavî'nin (ö. 950/1543) *Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl* ve Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Îrşâdü'l-Akli's-Selîm*'dir.

Yine müellifin eserinde kitap ismini vermeden faydalandığını sıklıkla zikrettiği, zamanın irfânî bilgi kaynakları olarak; İbn Sirîn (ö. 110/728), İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778), Süfyân-ı Servî (ö. 150/767), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Ebû Yezîd Bestâmî (ö. 234/848), Cüneydi Bağdâdî (ö. 297/909), İbn Atâ (ö. 309/922) Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015), ardından İbn Arâbî (ö. 638/1240), ve Zinnûn-ı Mısırî'yi (ö. 1105/1694) sayabiliriz.

C- Netîcetü't-tefâsîr fî sûret-i Yûsuf'un Muhtevâsı

Kur'ân-ı Kerim, çoğunluğu ümmî olan bir toplumun sözlü edebiyatının zirve yaptığı dönemde yine ümmî bir peygambere inzal olmuştur. Fakat Allah Kelâmı karşısında bütün diller susmuş O'nun "haydi bir benzerini getirin" çağrısına cevap veremez olmuşlardır.

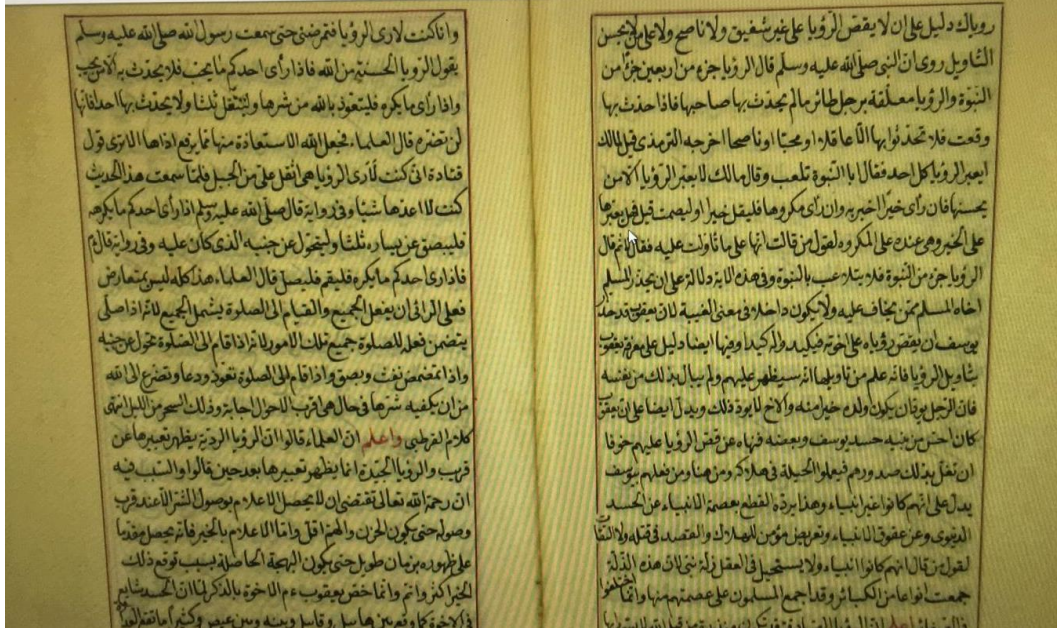
Nitekim Kur'ân-ı Kerim üzerinde yapılan incelemeler ile onun bu özellikleri bir okuyucuların idraklerine sunulmuştur. Müfessirimiz Şeyh Avfî de, *Netîcetü't-tefâsîr fî sûret-i*

⁵⁰ Öztürk, Mustafa, Osmanlı Tefsir Mirası, (2015) Ankara Okulu, Ankara, 19.

⁵¹ Afvî, Netîcetü't-Tefâsîr, 113.

Yûsuf ismini verdiği tefsir risâlesinde Allah Teâlâ'nın “en güzel kıssa” olarak nitelendirdiği *Yûsuf Sûresini* tefsir etmiştir.

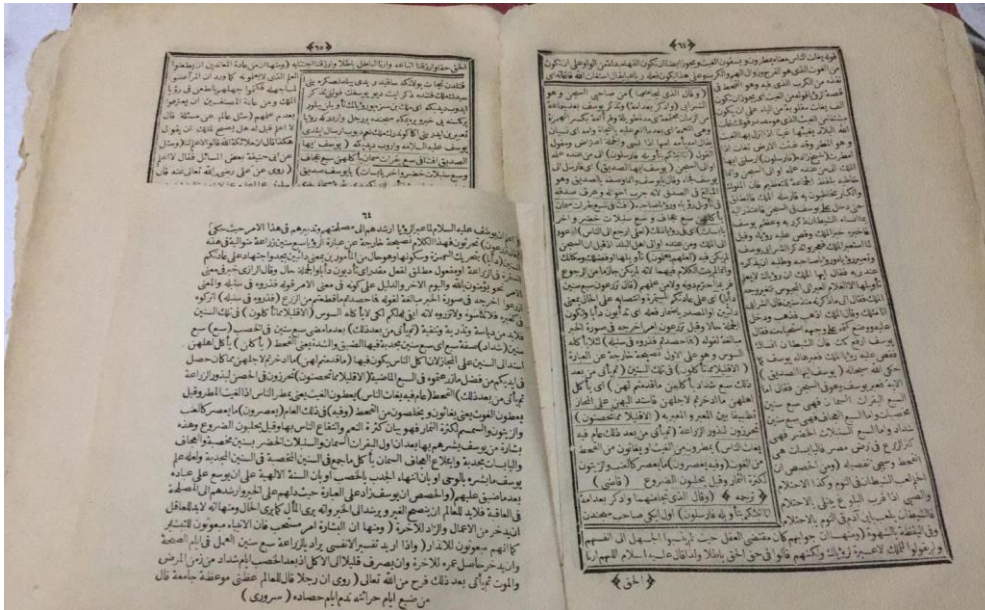
Eserin mevcut olan müellif hattı ile matbu hattı şekil ve muhteva bakımından farklılıklar arz etmektedir. Yazma nüshada müellifin çok titiz, özenli ve okunması çok rahat nesih bir hat söz konusu olup siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser 132 varaktır. Âyetlerin tefsiri yapılırken “سورة يوسف مكية، اعلم، حكى، شعر، ومن الحصص، روى” gibi geçiş lafızları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.⁵²

Yâkûp Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa nr.19)

Eserin matbu nüshalarında karşılıklı sayfaların orta kısımlarında çerçevesiz bölümler vardır. Kitabın sağ taraftaki sayfanın orta kısmında Arapça olarak *Beydâvi Tefsiri*'nden alıntılar ile âyetler tefsir edilirken karşı sayfada aynı âyetin Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin (ö: 1238 /1823) *Tıbyan Tefsiri* 'nden Osmanlıca mealine yer verilmiştir. Sayfaların kenar kısımlarında ise *Beydâvi Tefsiri* hâşiyeye yazarlarından Şeyhzâde'den (ö.950/1543-1544) ve yukarıda eserin kaynaklarında belirtilmiş olan muhtelif eserlere atıflar yapıldığı görülmektedir. Elimizde bulunan matbu nüshanın sayfaları arasına yarım sayfa boyutunda varaklar yapııştırılmış, bunlara da aynı sayfa numaraları verilmiştir.

⁵² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, Köprülü Yazma Eser Ktp. Hafız Ahmet Paşa, 19.

Yâkûp Afvî, Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf

D- Yâkûp Afvî'nin Tefsir Anlayışı

Rivayet Yönü

1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri

Kur'ân'ı Kerim, ilk muhatabı olan Arapların anlaması için onların dili olan, açık bir Arapça ile gönderilmiştir.⁵³ Nitekim Allah (c.c) tarafından: “Sonra onu açıklamak yine bize düşer”⁵⁴ buyrulur Kur'ân'ın bir kısım ayetlerinin diğer bir kısmını tefsir ettiğine işaret edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerim'in bu üslûbu gereği bazen bir hükmü belirttikten sonra yahut bir nasihatın ardından veya ashâbı için lüzumlu olan bir hususu beyan ederken, mana bakımından ilgili olduğunu düşündüğü başka bir âyeti de okuyarak sahâbenin zihinlerindeki bütün soruları giderirdi.

Yakûp Afvî'nin de eseri Netîcetü't-Tefâsîr'de Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir metoduna sıkça başvurduğunu görmekteyiz. Şimdi tefsirinin bu metodu kullanarak yorumladığı âyetlere bir örnek verelim:

Örnek

Müfessirimiz, *Ey zindan arkadaşlarım! يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَرَبَابٌ مُتَفَرَّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ*, "Ayrı ayrı ilâhlar mı daha hayırlı yoksa Kâhâr olan bir Allah (c.c.) mı?" mealindeki Yûsuf Suresi 39. âyetinin tefsiri sadedinde ilk olarak Enbiyâ sûresi 22. âyetini: *لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ* / *Eğer yerde ve gökte Allah'tan (c.c.) başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah (c.c.), onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.* aktardığını görmekteyiz. Afvî Efendi bu âyeti yorumlarken birden fazla ilâhın bulunması durumunda doğacak olan irâde çatışması akabinde, âlemde düzenin bozulacağına vurgu yapmaktadır. Bunu da Allah Teâlâ'nın Mü'minin sûresindeki şu kelâmı ile *...إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ* aksı taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı.” (Mü'minin, 23/91) ile delillendirir. Şayet ilâhlardan birinin diğerine tabi olması

⁵³ en-Nahl, 16/104, Şuarâ, 26/195.

⁵⁴ el-Kıyâmet, 75/19.

düşünülürse de bu kez acziyetin zuhur edeceğini oysa ilâhlıkla beraber acziyetin olmasının da muhal olamayacağını izah etmektedir.⁵⁵

1.2. Kur'an'ın Hadisle Tefsîri

İslam ilimlerinde “Hadis” Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözleri, fiilleri ve takrirleri olarak tanımlanır.⁵⁶

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Kur'an'ı beyan etme yetki ve görevinin olması⁵⁷ sebebiyle ashabı tarafından kendisine sorulan bir kısım müteşâbih lafızları ve bazı anlayamadıkları hususları muhatabının seviyesine göre cevaplandırdığını görmekteyiz.⁵⁸ Nitekim Kur'an'ın tefsirine dair çok sayıda hadis rivayetleri kaynaklarda mevcuttur.

Çalışmamızın konusu olan Yâkub Avfi de eserinde bu rivâyetleri sıklıkla kullanmıştır. Ancak müellif kullandığı hadislerin kaynaklarını belirtmemiştir. Bizim yaptığımız kaynak araştırmalarında ise bir kısım hadislerin halk arasında hadis olarak kabul edilen sözler, bir kısmının vaaz kitaplarında geçen rivâyetlerden, bir kısmının da İmam Gazali'nin İhyâ'u Ulûm'iddin'de ki asıl kaynakları belirtilmeyen hadisler olduğunu gördük. Aşağıda yer verdiğimiz rivâyete ise hiçbir kaynaktan rastlayamadık.

Örnek:

Afvî, *“نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ”*/Biz bu Kuran'ı vahyederek, sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Oysa daha önce sen bunlardan habersizdin.” (Yûsuf,12/3) mealindeki âyet nâzil olup Efendimiz (s.a.s.), ashabına bu âyeti tebliğ ettiğinde; sahabilerin Hz. Peygambere (s.a.s.) Allah'ın (c.c.) bu kıssayı, niçin *“kıssaların en güzeli”* olarak nitelediğini sorduklarını nakleder. Ardından Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) de: *“Çünkü haber veren söz bakımından söz söyleyenlerin en güzeli, kendisi hakkında haber verilen de yüz bakımından insanların en güzeliydi”* hadisini zikrederek kıssadaki iki yönlü güzelliğe vurgu yapmaktadır.⁵⁹

Yûsuf Sûresindeki güzelliklerin ilki Rahman'ın (c.c.) kelâmındaki i'caza dikkatlerini çekmedir ki, nâzil oluşundan itibaren üzerinde edebiyatın her türünde çalışılma yapılmış sûredir⁶⁰. İkincisi ise Yûsuf'un öyle bir güzelliği söz konusudur ki, kadınların ellerini doğramalarına⁶¹ ve gayri ihtiyari iffetsizlik addedilecek duygulara kapılmalarına sebebiyet vermiştir, diyebiliriz.

1.3. Kur'an'ın Sahâbe Sözüyle Tefsîri

Yirmi üç sene boyunca vahye canlı tanıklık yapan sahâbe neslini, âyetlerin indiği sosyal hayatta yaşayıp olaylara bizzat şahitlik etmeleri diğer nesillere üstün kılmıştır. Onların imanî üstünlüğünü Kur'an-ı Kerim şöyle belirtilmektedir: *“Öne geçen ilk muhacirler ve (onlara yardımcı olan) ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük kurtuluştur.”*⁶²

⁵⁵ Afvî, 58.

⁵⁶ Kandemir, M. Yaşar, DİA, “Hadis”, (1917) İstanbul, XV, 27.

⁵⁷ en-Nahl, 16/44, 64.

⁵⁸ Demirci, 61.

⁵⁹ Avfi, 15.

⁶⁰ Argunşah, Mustafa ve Uçar, Melike, “Anadolu’da ilk yazılan eserlerden Aksaraylı Mahmud’un Kıssa’yı Yusuf adlı Mesnevisi” Türik Uluslararası Dil Edebiyat ve Hakbilimi Araştırmaları Dergisi, (2016) 7: 3.

⁶¹ el-Yûsuf, 12/31.

⁶² et-Tevbe 9/100.

Bu ve benzeri âyetler ile Hz. Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) ait hadislerdeki sahâbenin faziletine dair ifadeler dolayısıyla hakkında âyet ve hadisin bulunmadığı konularda sahâbe sözleri âlimlerimiz tarafından hüccet kabul edilmiştir.⁶³

Nitekim müfessirimiz Afvî Efendi'nin de Yûsuf Sûresinin tefsirini yaparken, sahabe sözlerine çokça yer verdiğini görmekteyiz.

Örnek:

“إِنِّي لَيُخْزِنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّنْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ”/Babaları, “Onu götürmeniz beni mutlaka üzer. Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım.” (Yûsuf,12/13) ayetinde Hz. Yâkub'un (as) oğlu hakkındaki tedirginliğinin sebepsiz kuruntu olmadığını açıklamak için te “tercümânu'l –Kur'ân” olan İbn Abbas'ın yorumundan istifade edilmiştir:

İbn Abbas, Yâkub Peygamberin (a.s.) tedirginliğinin birkaç gece önce gördüğü şu rüya olduğunu anlatır: “Kendimi bir dağın tepesinde Yûsuf'u da vadinin içinde gördüm. On tane kurt Yûsuf'un etrafını çevirmiş onu öldürmek istiyorlardı. Aşağı inmek istedim lakin inemedim, yapamadım. Bunun bir yolunu bulamadım. Ben bu durumdayken yer yarıldı Yûsuf o yarılan yere düştü. Bu durum beni korkuttu ve uyandım bir de baktım ki Yûsuf kucağımda Elhamdülillah dedim.”⁶⁴ Yâkub'un (a.s.) bu rüya sebebiyle oğlu Yûsuf'a koruma duygusu ile daha hassas davrandığına dikkat çekilmektedir.

1.4. Kur'an'ı Tâbiûn Sözüyle Tefsîri

Sahabe Efendilerimizin tesis ettikleri tefsirle ve fıkıhla meşhur olan medreselerde yetişen tâbiun tabakası da Kur'an'ı tefsir etmek hususunda gayret göstermişlerdir. Metot olarak ashaptan farklı olarak fikhî izahat, kelimelerin lügavî manaları, şiirle istişhad ve israiliyyat tefsirlerinin kaynakları arasındadır.⁶⁵

Araştırmamıza konu olan risalede de tâbiun tefsirinden Mücahit (ö. 103/721) ve Katâde'ye (ö. 117/735) ait rivayetlerden nakiller yapılarak istifade edildiğini gördük.

Örnek:

قَبْدًا بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ رَجَاتٍ مِنْ نَشَاءٍ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلَيْكُمْ *Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoymazdı. Ancak Allah'ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır*⁶⁶ âyeti için Katade'den (r.a.) bir rivayette belirtildiğine göre Yûsuf (a.s.), kardeşlerinden her birinin eşyası açıldığında yapılan şeyden dolayı tevbe ediyordu. Bünyamin'in yükünün açılmasına sıra gelince Yûsuf (a.s.): “Bünyamin'in bu tası aldığını zannetmiyorum” deyince diğer kardeşler onu tasdiklediler. Ve hatta Bünyamin'in kendilerinden daha temiz daha güzel olduğunu belirtip yüküne bakılmasına izin vermeyeceklerini söylediler.⁶⁷

⁶³ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, er-Risâle, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, ts. 598.

⁶⁴ Avfi, 21.

⁶⁵ Zehebî, et-Tefsîr, I, 88; Demirci, Muhsin, Tefsir Tarihi, İstanbul 2011, 104-105.

⁶⁶ el-Yûsuf, 12/76.

⁶⁷ Avfi, 84.

1.5. Kur'ân'ı İsrâîlî Bilgilerle Açıklaması

“İsrâîliyyat” isrâîliyye kelimesinin çoğulu olup İsrâîlî bir kaynaktan nakledilen kıssa ve hâdise anlamını taşımaktadır.⁶⁸

İslam âlimleri, İsrâîlî haberleri İslam’a uygunluk bakımında üçe ayırmışlardır:

1- İslam’a uygun olan (makbûl) isrâîliyyat: Muteber hadis kitaplarının fiten, ehâdisü’l-Enbiya ve Benû İsrâîl’den bahseden kitap ve bablarında yer alan sahih sened ve metinli hadislerdir. Bu çeşit haberler hadis mecmu’alarında çokca yer tutmaktadır.

2- İslam’a zıt olan (merdûd) isrâîliyyat: Aklen ve naklen kabul edilmesi mümkün olmayan İslam inanç ve ibadet esaslarına aykırı haberlerdir. Maalesef bu türden haberler de tefsir kültürümüze girmiş bulunmaktadır.

3-Tasdik ve tekzib edilmeyen (makbûl ve merdûd dışında kalan) isrâîliyyat: Tefsirlerimizde oldukça geniş yer tutan haberler bu gruptandır.⁶⁹

Tefsir usulü kitaplarımızda İsrailî haberlerin en çok kendilerine nisbet edilenler; Abdullah İbn Abbas (ra), Ebû Hüreyre (ra), Abdullah İbn Amr İbnü’l-As (ra), Abdullah İbn Selâm (ra), Temîm ed-Dâri’dir (ra). Tâbii efendilerimizden nispet edilenler ise; Ka’bü’l-Ahbar, Vehb İbn Münebbih’tir.⁷⁰

Örnek:

Ka’bü’l-Ahbar’dan gelen bir rivayette ise, Yûsuf kuyuda 3 gün kalıp dördüncü gün 312 erkekten oluşan kafilenin gelip onu bulması⁷¹, Hz. Yusuf’un kuyudan çıkarıldığında 17 yaşında olup 20 dirheme satıldığı⁷², Aziz’in evindeyken bazen çöle gidip ağladığı ve gözünden akan her damla yaş ile bitkilerin bittiği, yine bir gün böyle ağlarken gözyaşlarından üç ağaç yetiştiği, ağaçlardan birine garipler ağacı, ikincisine kederliler ağacı, üçüncüsüne ise köleler ağacı adı verildiği anlatılır.⁷³

Ancak bu rivâyetler için âyetlerde bahsedilmesine gerek duyulmayan sadece insanların merak duygularını tatmin etmeye yönelik ya da heyecanlandırıp daha fazla dikkat çekmeyi amaçlayan açıklamalar olduğunu düşünüyoruz.

1.6. Kur'ân'ı Sebebi Nüzül ile Açıklaması

Müfessirler için âyetleri izah ederken en mühim meselelerden biri de âyetlerin nüzül sebepleri var mı? varsa bunlar nelerdir? gibi mevzulardır.

Nitekim Tefsir Usûlünde Kur’ân İlimleri kategorisinde yer alan sebab-i nüzul, Efendimizin risâlet döneminde meydana gelen ve Kur’ân’ı Kerim’in bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin nüzulüne sebep olan durumu, soruyu ya da olayı açığa çıkarmak maksatlı kullanılmıştır.⁷⁴

Müfessirimiz Yâkup Avfi, bu sûrenin, kavminin baskıları ve işkenceleri karşısında bunalan Rasûlullah ve Müslümanlar için teselli ve müjde olduğunu kaydetmiş ardından sûrenin nüzulüne dair yer verilen bir rivayete yer vermiştir. Ancak eserimizde zikredilen bu örneklerin hiçbirine muteber esbâbül nüzul kitaplarında rastlayamadığımızı da burada belirtmeyi uygun buluyoruz. İşte o rivâyetlerden biri de şudur: “Hz. Peygamberin ashâbı,

⁶⁸ Aydemir, Abdullah, Tefsirde İsrailiyyat, İstanbul 1992, 29.

⁶⁹ Aydemir, 34-42.

⁷⁰ Aydemir, 84.

⁷¹ Avfi, 28.

⁷² Avfi, 30.

⁷³ Avfi, 30.

⁷⁴ Suyutî, İtkan, Beyrut, 84; Demirci, Muhsin. Tefsir Usûlü, İstanbul 2012, 210.

içinde emir ve yasaklara dair hükümlerin, hadlerin, nâsih ve mensuhun olmadığı bir sûrenin inmesini temenni ettiler. Cenâbı Allah da bu sureyi inzal etmiştir.”⁷⁵

1.7. Sûrenin Faziletine Dair Rivâyetler

Kur’ân tilavetine dair yapılan faaliyetleri en faziletli ibadet olarak nitelemiş aynı zamanda ümmetini Allah’ın ipine sınıksız sarılmaya⁷⁶ yöneltmek maksadı ile Kur’ân’ın, talim, terbiye ve tedrisinin önemine binâen hadisler îrâd etmiştir. Bu bağlamda Ulûmu’l Kur’ân’dan biri olan Fezâilu’l Kur’ân’ın kaynağı, Hz. Peygamber’den (s.a.s) bu hususda aktarılan rivayetlerdir.

Şeyh Avfi de sûrenin tefsirine başlamadan önce surenin âyet ve kelime sayısı hakkında bilgi verdikten hemen sonra sûrenin faziletine dair Nesefî Tefsiri’ne atıfla Ubey b. Kâ’b’ın (r.a) Peygamberimizden (s.a.s.) şöyle rivâyet ettiğini bildirir: “Çocuklarınıza Yûsuf sûresini öğretiniz. Çünkü herhangi bir Müslüman Yûsuf sûresini öğrenir ve öğretirse Allah elinin altındaki şeylere ve aile fertlerine, kendisini hâkim kılar. Ve Allah o kimseye ölüm sekerâtını kolaylaştırır. Ve yine ona hiçbir Müslümana karşı haset etmeme gücü verir.”⁷⁷

SONUÇ

XVII. ve XVIII. Yüzyılları Osmanlı Devleti’nin siyaseten ve ekonomik açıdan sıkıntılı aşikâr olarak ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu sırada ilmiye ve tekke cenâhında da olumsuz anlamda hareketlenmeler gözükmele birlikte devleti ayakta tutan yine bu cenâhın bozulmalara karşı direnmeleri olmuştur. Yapılan çalışmalar bunun ispatıdır. Müellifimiz zengin birikimi neticesinde çok farklı alanlarda eserler vermiş biridir. İşte bu çalışmalardan dönemin en makbul eserleri arasında olan *Netîcetü’l-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*’un rivâyet yönünü incelediğimizde Afvî’nin çok sayıda eseri taradığı ortaya çıkmıştır. Şüphesiz bu taramalar bir sistem ve bilgi dahilinde gerçekleştirilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, tefsir ilmi, Osmanlı’nın Duraklama ve Gerileme Dönemlerinde herşeye rağmen önem ve değerinin sürdürdüğü, zafiyet göstermediği nadir alanlardan biri olmuştur. Sadece devre ait haklı yargılar, bu alanda önyargıya dönüştüğü için ilmî faaliyetler yeterli ilgiye mazhar olamamıştır.

KAYNAKLAR

Abay, M. (1999/1), “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası” *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 6, 249-303.

Abay, M. (1992), “Osmanlı Dönemi Müfessirleri”, (Yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa

Adıvar, A. Adnan, (1982), *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Afvî, Ya’kûb, *Netîcetü’l-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa No.19, vr. 132a, İstanbul.

Apaydın, Mehmet A. (2016), *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, İstanbul: İFAV Yayınları.

Argunşah, M. ve Uçar, M. (2016), “Anadolu’da İlk Yazılan Eserlerden Aksaraylı Mahmud’un Kıssa’yı Yusuf adlı Mesnevîsi”, *Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Hakbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1-14.

⁷⁵ Avfi, *Netîcetü’l-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, 2.

⁷⁶ el-Âli İmran, 2/103.

⁷⁷ Avfi, 3.

- Ateş, S. (1999), “Osmanlı Müfessirleri”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c. VIII, 143-162.
- Ateş, S. (1974), İşâri Tefsir Okulu, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat
- Aydar, H. (2000), “Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları”, Osmanlı, Yeni Türkiye, c. III, 535-550.
- Aydemir, A. (1992), Tefsirde israiliyyat, İstanbul: Beyan yay., 1992.
- Ayvansarâyî, H. (1985). F.Ç. Derin-Vahid Çabuk, (Yay.Haz.). İstanbul: Mecmuâ-i tevârih, c: II
- Brockelmann, C. (2002), İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi (N. Çağatay, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bursalı, Mehmet Tâhir, (2016). Osmanlı Müellifleri, Mehmet Ali Yekta Saraç (Yay. Haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, c: I.
- Çakır, A. (2016), Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, n: 34, 45-114.
- Demir, Z. (1994), “Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları- Kuruluşundan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar”, (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Demirci, M. (2011), Tefsir Tarihi. İstanbul: MÜİFAV Yay.
- Doğan, İ. (2011), Osmanlı Müfessirleri, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gülşen, E. (2010/2), “19. Yüzyılda bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c: XII: 22, 161-188
- Gülşen, E. “Osmanlı Dönemi Bosnalı Bazı Müfessirler Üzerine -I (1463-1878)”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Journal of Divinity Faculty of Çanakkale Onsekiz Mart University, sayı: 10, 25-51;
- Gülşen, E. (2017), “Osmanlı Dönemi Hâşiye Yazan Bosnalı Bazı Müfessirler Üzerine-II (1463) 1878)”, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, c: V, 3, 141-154;
- Gülşen, E. (2017), “İbrâhim Mostârî’nin Envâru’t-Tenzîl Dîbâcesi Hâşiyesi”, EKEV Akademi Dergisi, C: 33, 71, 83-106.
- Kandemir, M. Yaşar, DİA, “Hadis”, C: 15, İstanbul: 2007.
- Kehhâle, Ömer R. (ts.yay). Mu’cemü’l Müellifin, Beyrut: Dâru İhyâi’-Türâsi’l-Arabî, c: IV.
- Kunt. Metin vd. (2007), Türkiye tarihi, İstanbul: Cem yayınevi c: III
- Mertoğlu, S. (2001), “Osmanlı’da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı· Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği 1908-1914”, (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Muslu, Ramazan, (2004). Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl), İstanbul: İnsan Yayınları,
- Ocak, Ahmet Yaşar, (2011). Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar, İstanbul: Timaş Yay. 95-96.
- Öztürk, M. (2015). Osmanlı Tefsir Mirası, İstanbul: Ankara Okulu Yayınları.
- Öz, Mehmet, “Osmanlılar” DİA, c: XXXIII, İstanbul 2007, 532-538.
- Öngören, Reşat, “Osmanlılar”, DİA, c: XXXIII, İstanbul 2007, 356-566.

- Suyutî, A. (2011. İtkan fi Ulûmü'l Kur'ân. Beyrut: Dâra'l Kitâbi'l Arabi.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. er-Risâle, (ts.). Ahmed Muhammed Şakir (tahk.), Beyrut.
- Uzunçarşılı, İsmail H. (1995). Osmanlı tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu, c: IV.
- Yelten, Muhammet, “Osmanlılar”, DİA, c: XXXIII, İstanbul 2007, 356-566.
- Yücer, M. (2005), “Şeyh Yâkûb Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye göre Celvetî Erkânı”, Üsküdar sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005.
- Zehebî, et-Tefsîr, I, 88; Demirci, Muhsin, Tefsir Tarihi, MÜİFAV Yay., İstanbul 2011, 104.